

Maria Zielińska*

PRZYNALEŻNOŚĆ POKOLENIOWA JAKO EXPLANANDUM ZMIAN MENTALNOŚCI SPOŁECZNEJ W OKRESIE PRZEOBRAŻEŃ SYSTEMOWYCH

Wprowadzenie

Podstawowym celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie (w oparciu o dane empiryczne), czy i w jakim zakresie zachodzące zmiany i różnice opinii najmłodszych pokoleń Polaków w wybranych do analizy obszarach (tzn. w zakresie postaw politycznych, wartości moralnych i norm obyczajowych) mogą być wskaźnikiem trwałych zmian w mentalności, i w jakim stopniu stać się mogą podstawą do orzekania charakteru społeczeństwa w przyszłości.

Opinie i postawy społeczne w dużej mierze są odzwierciedleniem prowadzonych w mediach dyskusji i społecznych debat, a te w różnych okresach historycznych są konsekwencją dominujących opcji politycznych; są również konsekwencją zbiorowych doświadczeń następujących po sobie pokoleń. Oznacza to, że interpretacja odnotowanych zmian postaw jest niemożliwa bez uwzględniania szerszego kontekstu. Oznacza to również, że przeobrażenia te nie muszą mieć charakteru liniowego, a zmiany opinii w jednej dziedzinie bynajmniej nie oznaczają automatycznych zmian w innej dziedzinie. Celem artykułu jest określenie, w jakim stopniu odnotowane trendy (ich kierunek) mogą wskazywać, iż następują zmiany w mentalności o głębszym charakterze, a nie tylko czasowe wahania opinii i postaw.

Spółeczeństwo polskie w 2010 roku weszło w kolejną, trzecią już dekadę po dokonaniu się transformacji systemowej. W przeciągu dwudziestu lat kilkakrotnie zmieniały się ekipy rządzące (prezentujące różne opcje polityczne), które realizowały własne koncepcje w obszarze m. in. polityki wewnętrznej, zagranicznej, gospodarczej, oświatowej i edukacyjnej, a konsekwencje

***Maria Zielińska** – dr hab., zatrudniona na stanowisku profesora w Zakładzie Metodologii Socjologii Instytutu Socjologii Uniwersytetu Zielonogórskiego. Naukowo zajmuje się problematyką uwarunkowań przebiegu biografii społecznych, która sytuuje się na styku kilku dyscyplin socjologii – socjologii struktury i ruchliwości społecznej, zmiany społecznej, edukacji, socjologii historycznej oraz socjologii przebiegu życia. Oddzielny nurt zainteresowań autorki stanowią socjologiczne problemy pogranicza.

uchwalonych ustaw i rozporządzeń (nie zawsze do końca przemyślanych) będą ponosiły kolejne pokolenia. W tym czasie wielokrotnie podejmowano dyskusję na temat aborcji, eutanazji, edukacji seksualnej w szkołach; debatowano o kwestii parytetu płci, roli rządu i opiekuńczej roli państwa, dokonywano zmian praw pracowniczych, ograniczono osłony socjalne, zmieniano system emerytalny. W tym czasie kolejne pokolenia dorastały i wchodziły na rynek pracy, przyswajając reguły życia społecznego właściwe dla gospodarki rynkowej oraz społeczeństwa budującego kapitalizm i demokrację.

Nie bez znaczenia dla rozwoju społecznego i kształtowania się społeczeństwa obywatelskiego jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy i w jakim stopniu pokolenie wstępujące przyswoiło normy i wartości pozytywnie korelujące z takimi cechami jak tolerancja, otwartość i zaufanie do innych, akceptacja zmian, postępowość itp.

Punktem wyjścia do dalszych rozważań jest założenie, iż to przynależność pokoleniowa w istotny sposób różnicuje sposoby postrzegania rzeczywistości, wyznacza sposoby percepcji i oceny zjawisk społecznych, implikuje wybory indywidualnych koncepcji życia, a w szerszej perspektywie określa kierunek i charakter zachodzących przemian społecznych. To zaś jest efektem wzrastania przedstawicieli określonego pokolenia w podobnych warunkach społeczno-kulturowych i przechodzenie w tym samym czasie przez następujące po sobie fazy życia. Ważne jest również to, że to w formatywnej fazie życia, tj. między 18. a 25. rokiem życia przyswajanie treści społecznych przekazów jest najsilniejsze, co kształtuje tożsamość pokolenia (por. m. in.: Mannheim 1964, Jung, Roberts 1995; Hurrelmann 1994, Wielecki 1990, Mach 2003, Zielińska 2006, 2009; Szafraniec 2001).

Przedmiotem analiz będą najmłodsze pokolenia Polski, tzn. kolejne roczniki poczynając od osób urodzonych w 1970 roku. Taki charakter próby wynika z dostępności danych, umożliwiających ekwiwalentne porównania oraz z przyjętych założeń badawczych. Dane empiryczne pochodzą z czterech edycji Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego¹.

Z teorii socjologicznych i prowadzonych przez wiele lat badań empirycznych (por. m. in.: Eisenstadt 1966, Habermas 1973, Mannheim 1964, 1994; Nowak 1991, Inglehart 2005, Gołębiowski 1994, Siemieńska 2007, Świda-Ziemba 2005, Zielińska 2003, 2006, 2009; Szafraniec 1992, 2001; Fatyga, Szymańczuk 1992 (praca zbiorowa), Koralewicz 1987 (praca zbiorowa), Nowak 1984 (praca zbiorowa)) wyprowadzić można tezę, że w odpowiednich warunkach ekonomicznych zachodzą istotne zmiany w procesie socjalizacji.

¹B. CICHOMSKI (kierownik programu), T. JERZYŃSKI, M. ZIELIŃSKI, *Polskie Generalne Sondaże Społeczne: skumulowany komputerowy zbiór danych 1992-2008*, Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 2008.

Związany z nią w sposób konieczny proces integracji młodzieży ze społeczeństwem dorosłych w żadnym przypadku nie musi odbywać się z zachowaniem lojalności wobec systemu i w sposób konformistyczny. Wręcz oczekuje się od młodych ludzi posiadających rozwinięte kompetencje komunikacyjne i kierujących się wyraźnymi zasadami tożsamości „ja” krytycznego nastawienia do systemu. Młodość jest nie tylko „miejscem” ciągłego stabilizowania się społeczeństwa (czy też zagrożenia jego stabilizacji), jest przede wszystkim fazą życia, w której wytworzyć się może potencjał krytyczny, dzięki czemu możliwy staje się rozwój społeczeństwa.

Tak sformułowana teza pozwala przyjąć założenie, iż jeśli opinie i postawy przedstawicieli jednego pokolenia (wchodzącego w dorosłość) będą znacząco różnić się od opinii i postaw kolejnego pokolenia (w tej samej fazie życia), to możliwe jest, że zachodzi istotna zmiana w mentalności. Kierunek tej zmiany zależy od kierunku zmian opinii – na przykład na bardziej liberalne czy bardziej konserwatywne. To zaś w pewnym stopniu może określać charakter społeczeństwa w przyszłości.

Podstawowe założenia i hipotezy

W analizach pokoleniowych ważne jest uwzględnienie faktu, że zmiana pokoleniowa rozumiana jako wymiana grup wiekowych w społeczeństwie nie jest jedynym procesem, wpływającym na przeobrażenia postaw wobec różnych kwestii społecznych (por.: Bartkowski 2007). Konieczne jest uwzględnienie trzech rodzajów procesów: (1) zmian opinii i postaw wynikających z dojrzewania, dorastania jednostek, (2) zmiany o charakterze tzw. „różniczki społecznej”, kumulujące się w dłuższym okresie czasu, (3) zmiana pokoleniowa połączona często (choć nie jest to konieczne) z konfliktem wartości. Ten rodzaj zmiany jest następstwem wspólnoty habitualnego doświadczenia całej kohorty demograficznej.

Przedstawione w artykule wyniki uwzględniają wymienione trzy aspekty. Pokazują ciągłość, a także zmianę opinii i postaw w czasie przez przedstawicieli tego samego pokolenia oraz różnice między następującymi po sobie pokoleniami w zakresie poddanych analizie aspektów życia społecznego.

Punktem wyjścia są dwa założenia: (1) każde pokolenie kształtowane jest w odmiennych warunkach społeczno-polityczno-intsytuczjonalnych i ta odmienność implikuje różnice międzypokoleniowe, ujawniające się w systemach wartości, postawach wobec polityki, rządu, rynku, i generalnie sprzyja zachowaniom nieobecnym w poprzednich pokoleniach; (2) przyswajanie wartości, postaw, kształtowanie światopoglądu jest najbardziej intensywne w fazie życia nazywanej wczesną adolescencją, tj. między 18. a 25. rokiem

życia. W wyjaśnianiu prezentowanych poniżej zmian opinii konieczne jest odwołanie się do teorii wskazującej relacje wydarzeń historycznych (w szerokim rozumieniu) z tożsamością pokolenia oraz do koncepcji przebiegu życia.

Analizie poddane zostaną wybrane wymiary świadomości społecznej przedstawicieli dwóch najmłodszych pokoleń Polaków (pokolenia transformacji i pokolenia informacyjnego), rozpoznawane poprzez wyrażane opinie w następujących kwestiach: (1) politycznych – są to opinie o komunizmie, ocena działania systemu politycznego w Polsce, opinie o roli rządu, (2) wartości moralności – są to opinie dotyczące przyzwolenia na aborcję oraz opinie o stosunkach seksualnych przed ślubem, (3) norm obyczajowych.

Wszystkie kwestie poddawane były badaniu w kolejnych edycjach Polskiego Generalnego Sondażu Społecznego w odstępach pięciu lat. Zaprezentowane zostaną dane podstawowe (częstości) bez pogłębionych analiz statystycznych; celem artykułu jest przede wszystkim wskazanie ogólnych tendencji, zasygnalizowanie zjawisk i procesów prowadzących do zmian mentalności społecznej, bez wyróżnienia i uwzględniania kategorii społeczno-demograficznych (płci, poziomu i rodzaju wykształcenia, miejsca zamieszkania, zawodu). Dla lepszego śledzenia zachodzących zmian dokonano podziału każdego z analizowanych pokoleń na dwa podzbiory (w tabelach są to odpowiednio ponumerowane pokolenie 1a i 1b oraz 2a i 2b (patrz: tabela 1).

Tabela 1

Skład próby badanej w PGSS wg grup pokoleniowych

Rok badania	1992	1997		2002			2008			
Numeracja pokoleń	1a	1a	1b	1a	1b	2a	1a	1b	2a	2b
Lata urodzenia	1970-1974		1975-1979			1980-1984				1985-2000
Wiek respondentów	18-22	23-27	18-22	28-32	23-27	18-22	33-37	28-32	23-27	18-22
Udział w próbie (w %)	5,3	7,7	7,9	8,6	8,1	5,6	7,8	7,5	8,7	9,7

Źródło: PGSS. Dane skumulowane z czterech edycji badania.

Uwaga! 1a i 1b – to pokolenie transformacji, podzielone na dwa zbiory (5 kolejnych roczników), 2a i 2b – to pokolenie informacyjne, podzielone na dwa zbiory (5 kolejnych roczników).

Charakterystyka analizowanych pokoleń

Zgodnie z przyjętą w artykule definicją pokolenia², aktualnie w Polsce wskazać można przedstawicieli następujących pokoleń: (1) pokolenia wojennego – osoby urodzone przed 1930, (2) pokolenia powojennego – roczniki 1930-1940, (3) pokolenia małej stabilizacji – roczniki 1941-1950, (4) pokolenia „stanu wojennego” – roczniki 1951-1960, (5) pokolenia „kryzysu społecznego” – roczniki 1961-1970, (6) pokolenia „transformacji” – roczniki 1971-1980 i (7) pokolenia informacyjnego – roczniki 1981-1990.

Nie jest celem artykułu szczegółowa charakterystyka historyczno-biograficzna przywołanych tu pokoleń, niemniej warto choć skrótowo zasygnalizować klimaty, w jakich wzrastali ich przedstawiciele. Pokolenie osób urodzonych w latach 1970-1979 (pokolenie transformacji) poddawane było pierwotnej socjalizacji w okresie PRL-u. Osoby te przeżyły dzieciństwo w okresie schyłku realnego socjalizmu; ich charaktery kształtowały się w latach 70. i 80. ubiegłego wieku. Z tamtego okresu pamiętają prawdopodobnie czarno-białe telewizory, puste półki, tasiecowe kolejki w sklepach, kartki na większość towarów pierwszej potrzeby, telewizyjne programy edukacyjne (przerwany „Teleranek” 13 grudnia 1980 roku), ale także brały udział (jako dzieci) w pochodach pierwszomajowych, w festynach z okazji 22 lipca³. Pierwsze roczniki tej generacji zdawały maturę w klimacie transformacji ustrojowej, a swoje kariery zawodowe rozpoczynali w warunkach gospodarki rynkowej⁴:

Są [...] rówieśnikami polskiej transformacji – w pierwszym jej roku weszli w pierwszy rok swego umownie dorosłego życia. W ich losach cechy transformacji ujawniły się najszybciej, najpełniej i najsilniej. Zostali nią bowiem „dotknięci” w bardzo wrażliwej, pierwszej, formatywnej fazie swego dorosłego życia, w której dokonuje się zasadniczych

²Pokolenie to zbiorowość ludzi, urodzonych w zbliżonym czasie (około 10 lat), poddawanych w okresie dzieciństwa i wczesnej młodości podobnym (unifikującym) wpływom wychowawczym, wzrastających w otoczeniu tych samych instytucji edukacyjnych, ekonomicznych, politycznych, religijnych i innych, odbierających podobne treści kulturalne, obyczajowe, moralne. Pojawienie się znaczących (ważnych) wydarzeń politycznych w okresie adolescencji może stać się podstawą do „zaistnienia” pokolenia politycznego, traktującego takie wydarzenia w specyficzny tylko dla przedstawicieli tej generacji sposób. Tożsamość pokolenia kształtuje przede wszystkim otoczenie społeczno-kulturowe (rozumiane bardzo szeroko), oferujące występujące w danym czasie historycznym modele (sposoby) życia rodzinnego, zawodowego, towarzyskiego, a także wartości społecznie pożądane, strategie życiowe, sposoby realizacji planów i celów życiowych oraz stosujące system nakazów i zakazów zwiększających skuteczność socjalizacji (Zielińska 2006, s. 40.)

³Niezwykle interesujące wspomnienia dzieci PRL-u można znaleźć w książce: B. TA-DŁA, *Pokolenie '89, czyli dzieci PRL-u w wolnej Polsce*.

⁴To właśnie osiemnastolatkom z roku 1989 poświęcona jest praca: B. MACH, *Pokolenie historycznej nadziei i codziennego ryzyka. Społeczne losy osiemnastolatków z roku 1989*.

wyborów [...]. Musieli decydować, wybierać i działać, nie mając zbyt wiele doświadczeń i zgromadzonych zasobów – mając zarazem świadomość, że nawet i te, którymi dysponują, ulegają w nowej – pełnej ryzyka i niepewności – rzeczywistości przyspieszonym procesom dewaluacji i redefinicji (Mach 2003, s. 10-11).

W 2008 roku (ostatnia edycja PGSS) osoby z pokolenia „historycznej nadziei i codziennego ryzyka” miały 37 lat i znalazły się w fazie średniej dorosłości, w której wraz ze zmianami somatycznymi następują zmiany świadomościowe, następuje zgromadzenie doświadczeń biograficznych, na tym etapie na ogół dokonuje się pierwszego bilansu swoich dokonań i rewizji poglądów w różnych kwestiach, co może znaleźć odbicie w prezentowanych opiniach.

Aktualnie w dorosłość wchodzi pierwsze pokolenie (urodzonych w latach 1981-1990), którego dzieciństwo i okres dojrzewania upłynęło już w warunkach gospodarki rynkowej, w klimacie społeczeństwa budującego demokrację i uczącego się zachowań obywatelskich. Roboczo nazwano je pokoleniem informacyjnym, gdyż było to pierwsze pokolenie osvajane od dzieciństwa z komputerami i z wieloma nowościami technologicznymi. Można uznać to pokolenie za pierwsze nieobciążone pamięcią poprzedniego systemu – dla przedstawicieli tego pokolenia obecna rzeczywistość jest jedyną, jaką znają. Jedynie z opowieści rodziców i dziadków mogą dowiedzieć się, jak wyglądało życie w PRL-u. To pokolenie IPodów, komputerów, sieci internetowej, MP3, socjalizowane do masowej konsumpcji i w ciągłym dialogu z Unią Europejską. Jednocześnie to przedstawiciele tego pokolenia doświadczają życia w globalizującym się społeczeństwie ryzyka, wśród natłoku informacji z różnych, nieistniejących przedtem źródeł, żyjący pod presją przymusu wyboru, a nie możliwości wyboru.

Ciągłość i zmiana opinii dotyczących wybranych kwestii politycznych i społecznych

Wyniki badań wskazują (patrz: tabela 2), że zainteresowanie polityką wśród przedstawicieli pokolenia transformacji było mniejsze niż wśród przedstawicieli pokolenia informacyjnego, kiedy uzyskiwali oni pełnoletniość: mniej było osób interesujących się w bardzo dużym stopniu polityką, więcej osób w ogóle polityką nie zainteresowanych. Z danych tych można wyciągnąć wniosek, że wśród najstarszych spośród badanych (rocznik 1970) radykalnie zmniejszyło się zainteresowanie polityką, gdy z fazy wczesnej dorosłości weszli w fazę średniej dorosłości, co może być efektem fazy życia, zaś o efekcie pokoleniowym świadczyć może większy odsetek osób zainteresowanych polityką w bardzo dużym stopniu najmłodszych spośród badanych.

W opiniach dotyczących komunizmu jako formy rządu te efekty nie są tak jednoznaczne. Pokolenie transformacji w latach 1992-1997 posiadało zdecydowanie negatywne opinie i uznawało tę formę rządów za najgorszą, lecz już w roku 2002 te przekonania wyraźnie osłabły (o 11,2% dla urodzonych w latach 1970-1974 i o 17% dla osób urodzonych w latach 1975-79). Prawdopodobnie wejście w fazę dorosłości i zmierzenie się z twardymi regułami wolnego rynku spowodowały spadek liczby osób krytycznych wobec komunizmu. Dane z 2008 roku pokazują z kolei ponowny przyrost osób krytycznych (nieco ponad wyjściowy poziom). Być może sytuacja pracy badanych osób z pokolenia transformacji poprawiła się, co spowodowało lepsze nastawienie do kapitalizmu, a gorsze do komunizmu (należy tu dodać, że komunizm i socjalizm dla większości Polaków to synonimy). Taką interpretację potwierdza analiza wyników dotyczących oceny działania systemu politycznego w Polsce. Wśród reprezentantów pokolenia 18-22-latków z roku 1992 prawie 18% uznało, że system polityczny w Polsce działa dobrze, w roku 1997 tak twierdziło już 52,2%, w roku 2002 – prawie 30% (spadek o prawie 22%), a w roku 2008 znowu nastąpił wzrost – 45,5% osób (w tym momencie 33-37-latków) uznało system polityczny za sprawnie działający.

Ważnym wymiarem świadomości społecznej, wskazującym na zmianę przekonań paternalistycznych na liberalne są opinie o roli rządu. Prezentowane w tym zakresie dane pokazują, że wśród przedstawicieli pokolenia transformacji w miarę ich dorastania zwiększała się liczba zwolenników opiekuńczego państwa (wzrost między rokiem 1992 a 2002 o 33%). I znów należy podkreślić, że ten wyraźny wzrost nastąpił w roku 2002. Ważne również jest odnotowanie następującego faktu: o ile przekonania, iż rząd powinien zapewnić pracę każdemu, kto chce pracować i powinien zapewnić każdemu podstawowe minimum dochodów ulegały mniejszym wahaniom, utrzymując się na względnie wysokim poziomie (w każdym pomiarze około 50% badanych zgadzało się z takimi twierdzeniami), to zdecydowanie zmieniło się przekonanie w dwóch pozostałych kwestiach. Wzrosło przekonanie, że różnice dochodów w Polsce są zbyt duże i że do obowiązków rządu powinno należeć zmniejszanie różnic pomiędzy wysokimi i niskimi dochodami. Wyniki te świadczyłyby o „przeniesieniu” przekonań o opiekuńczej roli państwa z poprzedniego systemu i o wzmocnieniu tych przekonań w gospodarce o zgoła odmiennej logice funkcjonowania.

Z tabeli 2 wynika również, że pokolenie informacyjne jest skłonne zaakceptować liberalne państwo w większym stopniu niż pokolenie transformacji, o czym świadczy spadek liczby osób o przekonaniach proopiekuńczych wśród 18-latków z 2008 roku (w porównaniu z 18-latkami z poprzednich kohort). Ważne będą wyniki kolejnego sondażu, żeby stwierdzić, czy taka

zmiana przekonań jest trwała. Wydaje się jednak, że pokolenie, które zaakceptowało kapitalizm i coraz lepiej się w nim czuje, zaakceptowało również formułę państwa mniej opiekuńczego w stosunku do najsłabszych kategorii społecznych.

Ciągłość i zmiana opinii dotyczących wartości moralnych i norm obyczajowych

Aborcja, eutanazja i kwestie seksualności człowieka należą do tzw. problemów drażliwych. Szczególnie debaty dotyczące aborcji rozgrzewają opinię publiczną od lat i zwłaszcza w okresach kampanii wyborczych podejmowane są na nowo. Ustawa w sprawie aborcji w okresie ostatnich dwóch latach była zmieniana; aktualnie obowiązująca jest zdecydowanie bliższa Kościołowi katolickiemu, środowiskom prawicowym i konserwatywnym. W badaniach socjologicznych poznanie opinii społecznych w tym zakresie jest istotnym wskaźnikiem i miernikiem nie tylko wyznawanych wartości moralnych, ale również innych postaw społecznych (Inglehart 2005, Siemieńska 2007).

Dane w tabeli 3 jednoznacznie wskazują na coraz większe poparcie – co ważne, wśród najmłodszych respondentów – rygorystycznej ustawy, co tym samym oznacza wzrost postaw konserwatywnych. Świadczyć to może o bardzo dużym wpływie Kościoła i może być efektem wprowadzenia religii do szkół na początku lat 90. Zdecydowanie najmniej zmieniło się przyzwolenie na aborcję w sytuacjach tzw. zdrowotnych (gdy dziecko urodziłoby się z wadami, gdy ciąża zagraża życiu kobiety) i gdy ciąża jest wynikiem gwałtu. Zdecydowanie spadło poparcie dla aborcji z powodów osobistych (gdy mężatka nie chce więcej dzieci, gdy panna nie chce małżeństwa i w każdej sytuacji, gdy kobieta tego chce). Różnice procentowe między 18-latkami z roku 1992 i 18-latkami z roku 2008 w sięgają w tym przypadku prawie 20 punktów procentowych (!). O wzrastającym konserwatyzmie młodych Polaków świadczy również fakt, iż eutanazja ze względów społecznych (niskie dochody) znajdowała coraz mniejsze poparcie wśród kolejnych pokoleń 18-latków.

Można było zakładać (zgodnie z koncepcjami teoretycznymi), że wzrost poziomu wykształcenia, rozwój społeczeństwa opartego na wiedzy, liberalizacja życia, idee równouprawnienia kobiet, ruchy emancypacyjne przyczynią się do wzrostu postaw postępowych wobec roli kobiet w polityce i w rodzinie. Dane (patrz: tabela 4) wydają się temu przeczyć. Widoczny jest najwyższy poziom zgody w 2008 roku (w stosunku do poprzednich roczników) na twierdzenia: „Większość mężczyzn bardziej nadaje się do uprawiania polityki niż większość kobiet” (prawie 50%) oraz „Żona powinna dbać o karierę

Tabela 2

Opinie dotyczące wybranych kwestii politycznych

Rok badania	1992		1997		2002			2008			
	Numeracja pokoleń		1a	1b	1a	1b	2a	1a	1b	2a	2b
Wiek respondentów	18-22	23-27	18-22	23-27	28-32	23-27	18-22	33-37	28-32	23-27	18-22
Stopień zainteresowania polityką*											
W bardzo dużym stopniu	10,5	12,9	9,5		13,2	11,2	13,7	4,0	14,4	13,4	13,6
W ogóle nie interesuję się polityką	18,8	12,4	12,1		7,5	11,5	12,2	13,9	9,3	14,3	16,0
Opinia o komunizmie											
Komunizm to najgorsza forma rządów	28,7	27,4	30,5		17,5	13,5	21,6	30,7	30,9	25,0	32,0
Opinia o działaniu systemu politycznego w Polsce											
Ocena działania systemu politycznego w Polsce**	17,6	52,2	58,4		28,7	30,5	33,1	45,5	39,2	39,3	44,0

cd. Tabela 2

Rok badania	1992		1997		2002			2008			
	Numeracja pokoleń		1a	1b	1a	1b	2a	1a	1b	2a	2b
Wiek respondentów	18-22		23-27	18-22	28-32	23-27	18-22	33-37	28-32	23-27	18-22
Opinie o roli rządu***											
Różnice dochodów są w Polsce zbyt duże	27,6	32,8	32,1	60,6	48,5	47,5	67,3	52,6	57,1	43,2	
Do obowiązków rządu powinno należeć zmniejszanie różnic pomiędzy wysokimi i niskimi dochodami	28,4	20,4	21,6	39,9	34,0	33,8	51,5	43,3	43,8	26,4	
Rząd powinien zapewnić pracę każdemu, kto chce pracować	47,6	39,2	37,4	53,1	51,0	51,8	53,5	46,4	50,0	44,8	
Rząd powinien zapewnić każdemu podstawowe minimum dochodów	45,0	38,2	36,8	53,1	55,0	48,2	47,5	46,4	50,0	44,8	

*) pominięto odpowiedzi „średnio” i „w małym stopniu”

**) połączono odpowiedzi „działa dobrze, nie musi być zmieniony” i „dobrze, ale pewne rzeczy trzeba zmienić”

***) wskazano jedynie odpowiedzi „zdecydowanie się zgadzam”

Tabela 3

Opinie dotyczące przyzwolenia na aborcję i eutanazję oraz opinie o stosunkach seksualnych przed ślubem (w %)

Rok badania	1992		1997		2002			2008			
	1a	1b	1a	1b	1a	1b	2a	1a	1b	2a	2b
Numeracja pokoleń											
Wiek respondentów	18-22	23-27	18-22	28-32	23-27	18-22	33-37	28-32	23-27	18-22	18-22
ABORCJA											
Gdy dziecko urodzi się z wadami	75,9	80,0	75,5	83,3	84,8	74,6	87,1	83,5	73,2	73,2	73,2
Gdy mężatka nie chce więcej dzieci	41,4	40,0	31,6	42,2	38,1	26,9	39,6	36,1	27,7	24,0	24,0
Gdy ciąża zagraża życiu kobiety	83,9	82,1	82,7	86,2	88,6	80,6	88,1	89,7	87,5	88,8	88,8
Ze względu na niskie dochody	47,1	46,3	49,0	47,7	46,7	32,8	34,7	40,2	35,7	24,8	24,8
Gdy ciąża jest wynikiem gwałtu	77,0	84,2	83,7	82,6	84,8	71,6	86,1	79,4	76,8	78,4	78,4
Gdy panna nie chce małżeństwa	31,0	30,5	30,6	33,0	31,4	20,9	29,7	29,9	18,8	18,4	18,4
W każdej sytuacji, gdy kobieta tego chce	29,1	28,4	27,6	29,4	27,6	17,9	27,7	25,8	19,6	12,0	12,0
EUTANAZJA											
Eutanazja zawsze na żądanie pacjenta	55,2	63,2	60,2	58,7	66,7	71,6	59,4	60,8	59,8	62,4	62,4
STOSUNKI SEKSUALNE PRZED ŚLUBEM											
Niewłaściwe	16,0	10,5	7,2	12,8	9,6	12,0	8,0	13,4	7,2	14,4	14,4
Nie ma w tym nic złego	62,1	67,4	72,4	70,6	67,6	68,7	80,7	70,1	73,2	60,0	60,0

W tabeli zamieszczono łącznie odpowiedzi „zdecydowanie się zgadzam” i „raczej się zgadzam”.

Tabela 4
Opinie dotyczące roli kobiet w polityce i w rodzinie (w %)

Rok badania	1992	1997		2002			2008			
	1a	1a	1b	1a	1b	2a	1a	1b	2a	2b
Numeracja pokoleń										
Wiek respondentów	18-22	23-27	18-22	28-32	23-27	18-22	33-37	28-32	23-27	18-22
Większość mężczyzn bardziej nadaje się do uprawiania polityki niż większość kobiet	41,4	38,9	42,9	29,4	33,3	22,4	46,5	40,2	39,3	44,8
Kobiety powinny zająć się prowadzeniem domu, a rządy krajem pozostawić mężczyznom	31,0	23,2	24,5	17,8	17,5	20,9	28,0	26,8	21,4	28,8
Pracująca matka może zapewnić ciepło dziecku	56,3	56,8	59,1	66,1	65,7	77,6	64,0	64,0	74,2	71,8
Żona powinna dbać o karierę męża	28,7	23,2	22,4	21,1	21,0	19,4	19,0	25,8	23,4	29,1
Praca matki szkodzi dziecku	62,0	52,7	58,2	52,3	41,0	46,3	59,0	47,5	44,1	53,1
Lepiej, gdy mężczyzna zarabia, a kobieta jest w domu	68,9	64,2	59,2	62,4	47,6	50,7	59,6	50,5	43,2	62,4

W tabeli zamieszczono łącznie odpowiedzi „zdecydowanie się zgadzam” i „raczej się zgadzam”.

meża” (prawie 30%). W stosunku do 18-latków z 2002 roku, dostrzega się wzrost odsetka osób wśród przedstawicieli 18-latków z 2008, przekonanych o tym, że praca matki szkodzi dziecku (ponad 50%), a także wzrost odsetka osób przekonanych o tym, że kobiety powinny zająć się przede wszystkim domem (prawie 30%).

Przedstawione dane (tabele 2-4) skłaniają do przyjęcia ogólnego wniosku, że oto w dorosłość wchodzi pokolenie nastawione bardziej liberalnie wobec gospodarki, mniej oczekujące pomocy od państwa i rządu, bardziej upodmiotowione od swoich starszych kolegów, a jednocześnie bardziej tradycyjne w poglądach dotyczących roli kobiet w życiu publicznym i w rodzinie, bardziej zachowawcze w postrzeganiu norm moralnych.

Uwagi końcowe

We wszelkich analizach socjologicznych wiek występuje jako zmienna wyjaśniająca poddawane analizie cechy, zachowania, postawy. Twierdzenie, że przynależność pokoleniowa warunkuje sposoby postrzegania rzeczywistości społecznej nie jest tu ani nowe, ani odkrywcze. Jednak w moim przekonaniu rzeczywiste analizy pokoleniowe (panelowe, podłużne) są stosunkowo rzadko podejmowane, przede wszystkim zapewne z uwagi na konieczność prowadzenia takich badań przez kilkanaście lub nawet kilkadziesiąt lat. Jednak dopiero długotrwałe obserwacje i ekwiwalentne analizy porównawcze pozwalają na zasadne orzekanie o przyczynach i konsekwencjach społecznych przeobrażeń. W okresie szybkich zmian technologicznych, cywilizacyjnych, kulturowych następstwo pokoleń jest szybsze, co skraca interwały między kolejnymi pomiarami.

Analizy pokoleniowe informują o stopniu otwartości struktury społecznej i ostrości dystansów społecznych, wskazują dominujące w danym czasie historycznym koncepcje (modele) życia, wzory karier i sukcesu, koncepcje rodziny itp., określają siłę międzygeneracyjnych transmisji, dostarczają wiedzy o percepcji barier społecznych i podejmowanych strategiach ich pokonywania, a także przynoszą wiedzę o trendach i kierunkach społecznego rozwoju, co pozwala na formułowanie ostrożnych prognoz.

Nowe umiejętności, jakie w sposób naturalny opanowuje każde kolejne pokolenie, dla poprzedniego stanowi pewną trudność. Rodzić to może napięcia i konflikty międzypokoleniowe⁵. „Siły społecznie formujące”

⁵Zróznicowanie technologiczne i cywilizacyjne stało się osią teoretyczną koncepcji „przepaści cywilizacyjnej” Margaret Mead i podstawą do sformułowania teorii dystansu międzypokoleniowego, przedstawionej w pracy *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Warszawa 1978.

(por.: Mannheim 1964) decydują, w jakich odstępach pojawiają się nowe style pokoleniowe i czy postęp dokonuje się dzięki młodszemu czy starszemu pokoleniu. Nie jest bezwzględną regułą, że pokolenia „wstępujące” zawsze mają charakter progresywny. Historia ludzkości dostarcza wielu przykładów społecznego „cofania się”, hamowania, zastoju, nieoczekiwanych „zwrotów” historii, inicjowanych przez młode pokolenia. Wymiana pokoleniowa dokonuje się stale (bez względu na jej charakter).

Pokolenie kształtuje się w procesie historycznym, „żyje” w konkretnym otoczeniu społeczno-kulturowym, ma „swoje” wydarzenia kształtujące określony charakter tego właśnie pokolenia. Longitudinalne badania pokoleniowe w moim przekonaniu w dużym stopniu rozwiązują problem interpretacji danych empirycznych w badaniu mentalności społecznej. Pozwalają „[...] odróżnić efemeryczne i płytkie fluktuacje postaw, opinii od zmian, które zachodzą na poziomie [...] trwałych nastawień mentalnych” (Szczegół 1999, s. 90). Jest to ważny argument przemawiający za stałym monitorowaniem zmian opinii dotyczących ważnych kwestii społecznych. Jednorazowy, a nawet dwukrotny pomiar okazuje jedynie opinie, nastawienia, które mogą ulegać wahaniom; zmiany zachodzące w dłuższej perspektywie czasowej wskazują już trendy i tendencje oraz trwałe (przynajmniej na czas „życia” jednego pokolenia) zmiany mentalności.

Przedstawione w artykule wyniki ogólnopolskich badań wydają się pokazywać „[...] proces przekształcania się aktualnych postaw i orientacji w trwałe – stricte pokoleniowe – wzorce odniesień do rzeczywistości społecznej” (Szczegół 1999, s. 93). Z danych PGSS rysuje się kierunek przeobrażeń – wynika z nich, iż wśród przedstawicieli pokolenia transformacji i pokolenia informacyjnego, lepiej wykształconych od swoich poprzedników, żyjących w lepszych warunkach materialnych, posiadających lepsze perspektywy własnego rozwoju i pracy, nie wytworzył się potencjał krytyczny, a istniejący system społeczno-polityczny jest akceptowany. Zmiany w opiniach dotyczących oceny funkcjonowania państwa wskazują na wzrastające przyzwolenie na liberalizm ekonomiczny. Jednocześnie akceptowane są tradycyjne wzory społecznych ról kobiet, a w zakresie wartości moralnych przedstawiciele pokoleń młodych Polaków nie tylko odwzorowują postawy starszych pokoleń, ale w niektórych kwestiach są nawet bardziej radykalni i restrykcyjni.

Odnotowane zmiany opinii i postaw, wskazujące także pewne trendy, są efektem nakładania się różnych procesów o różnej genealogii. Wśród nich w moim przekonaniu najważniejsze i – w dużej mierze – wyjaśniające przekształcenia mentalności to z jednej strony wpływ systemu komunistycznego dokonujący się poprzez przekazy starszych generacji i wpływ kształtujące

go się kapitalizmu i młodej demokracji; z drugiej strony to oddziaływanie katolicyzmu i Kościoła katolickiego jako instytucji. Młode pokolenia Polaków dokonują wyborów własnych wartości, postaw, koncepcji życia, które są wypadkową charakterystyk tych właśnie systemów normatywnych. Konsekwencje tego swoistego dualizmu aksjonormatywnego będą widoczne dopiero wówczas, gdy poddane badaniu pokolenia przejmą ster rządów i kształtować będą społeczną rzeczywistość w Polsce.

Literatura

- ADAMSKI W. (1980), Typy orientacji młodego i starego pokolenia Polaków, [w:] „Studia Socjologiczne”, nr 1.
- BARTKOWSKI J. (2007), Czy powstało pokolenie post-transformacyjne, [w:] Jak się dzielimy, co nas łączy? Przemiany wartości i więzi we współczesnym społeczeństwie polskim, red. M. Głowacka-Grajper, E. Nowicka, Instytut Socjologii UW, Zakład Wydawniczy „Nomos”, Warszawa, s. 210-236.
- EISENSTADT S. N. (1966), Von Generation zu Generation. Sexismus-Strukturen in der Schule, Weinheim-München.
- GAREWICZ J. (1983), Pokolenie jako kategoria socjologiczna, [w:] „Studia Socjologiczne”, nr 1.
- GOŁĘBIEWSKI B. (1994), Polityka i pokolenia, UW i INP, Warszawa.
- FATYGA B., SZYMAŃCZUK M. (1992), Raport o młodzieży, Wydawnictwo Interpress, Warszawa.
- HABERMAS J. (1973), Stichworte zu einer Theorie der Sozialization, [w:] Kultur und Kritik, red. J. Habermas, Frankfurt/M.
- HAJDUK E. (2008), Układy społeczne – przestrzenie procesu socjalizacji, Wydawnictwo Łużycka Wyższa Szkoła Humanistyczna, Żary.
- HURRELMANN K. (1994), Struktura społeczna a rozwój osobowości. Wprowadzenie do teorii socjalizacji, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.
- INGLEHART R. (2005), Pojawienie się wartości postmaterialistycznych, [w:] Socjologia. Lektury, red. P. Sztompka, M. Kucia, Wydawnictwo „Znak”, Kraków, s. 344-348.
- JUNG B., ROBERTS K. (1995), Postkomunistyczne pokolenie, Książka i Wiedza, Warszawa.
- KORALEWICZ J., ZIÓŁKOWSKI M. (2003), Mentalność Polaków. Sposoby myślenia o polityce, gospodarce i życiu społecznym 1988-2000, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Collegium Civitas Press, Warszawa.
- MACH B. W. (2003), Pokolenie historycznej nadziei i codziennego ryzyka. Społeczne losy osiemnastolatków z roku 1989, Wydawnictwo ISP PAN, Warszawa.
- MANNHEIM K. (1964), Das Problem der Generationen, [w:] K. Mannheim, Wissenssoziologie, Soziologische Texte 28, Berlin und Neuwied, s. 308-387.

- (1994), *The Problems of Youth in Modern Society*, [w:] *Diagnosis of Our Time*, New York.
- MEAD M. (1978), *Kultura i tożsamość. Studium dystansu międzypokoleniowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- NOWAK S., (RED.) (1991), *Studenci Warszawy. Studium długofalowych przemian postaw i wartości*, Wydawnictwo UW, Warszawa.
- OSSOWSKA M. (1963), *Koncepcja pokolenia*, [w:] „*Studia Socjologiczne*”, nr 2.
- SIEMIENSKA R. (2007), *Od wartości postmaterialistycznych do materialistycznych*, [w:] *Oswajanie wielkiej zmiany. Instytut Socjologii UW o polskiej transformacji*, red. I. Krzemiński, J. Raciborski, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- SŁOMCZYŃSKI K. M., JANICKA K., MACH B. W., ZABOROWSKI W. (1996), *Struktura społeczna a osobowość. Psychologiczne funkcjonowanie jednostki w warunkach zmiany społecznej*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- SZAFRANIEC K. (1992), *Od indoktrynacji przez kryzys tożsamości do zaniku zaangażowania. Drogi polityczne pokolenia popaździernikowego*, [w:] *Dzielnictwo Stefana Nowaka*, red. A. Sułek, Wydawnictwo IS UW, Warszawa.
- (2001), *Zmiana społeczna przez brak konfliktu pokoleń*, [w:] „*Przegląd Socjologiczny*”, nr 1, s. 13-38.
- SZCZEGÓŁA L. (1999), *Mentalność społeczna młodzieży a problem „pokolenia transformacji”*, [w:] *Pokolenia, kultura, polityka. Księga Jubileuszowa na 65-lecie Profesora Bronisława Gołębiowskiego*, Wydawnictwo INP UW i Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa, s. 90-97.
- ŚWIDA-ZIEMBA H. (2005), *Młodzi w nowym świecie*, Wydawnictwo Literackie, Warszawa.
- TADLA B. (2009), *Pokolenie’89, czyli dzieci PRL-u w wolnej Polsce*, Warszawa.
- WIELECKI K. (1990), *Społeczne czynniki tożsamości pokoleniowej młodzieży*, [w:] „*Studia Socjologiczne*”, nr 1-2, s. 61-82.
- ZIELIŃSKA M. (2003), *Młodzież jako przedmiot badań socjologicznych. Uwagi teoretyczne i metodologiczne*, [w:] *Polska młodzież w nowym ładzie społecznym*, red. B. Idzikowski, E. Narkiewicz-Niedbalec, M. Zielińska, E. Papier, Oficyna Wydawnicza UZ, Zielona Góra, s. 31-45.
- (2006), *Ariergarda realnego socjalizmu. Społeczne biografie pokolenia stanu wojennego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra.

- (2009), Zróżnicowane postawy wobec wybranych wymiarów rzeczywistości społecznej jako wyznaczniki odrębności pokoleniowej, [w:] Wartości i postawy młodzieży polskiej, red. D. Walczak-Duraj, Wydawnictwo UŁ, Łódź.

ZIELIŃSKA M., LESZKOWICZ-BACZYŃSKA Ż. (2008), Pokoleniowe zróżnicowanie postaw wobec kategorii marginalizowanych, [w:] Młodość za burzą przemian, red. K. Szafraniec, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.

Maria Zielińska

**GENERATION AFFILIATION AS THE EXPLANANDUM
OF CHANGES IN SOCIAL MENTALITY IN THE PERIOD
OF POLITICAL TRANSFORMATIONS**

Abstract

The main aim of the article is the attempt at answering the question whether and to what extent current changes and differences of opinion of the youngest generations of the Poles in chosen analytic areas (i.e., in the field of political attitudes, moral values and social conventions) are indicative of permanent changes in mentality, and to what extent they can be the basis for predicting the future character of society.

The subject of analysis is Poland's youngest generations, i.e., successive year groups starting from those born in 1970, and the empirical basis is data from four editions of the Polish General Social Survey. The data suggest that, from among the representatives of the transformation and information generations, educated better than they predecessors, living in better material conditions, having better perspectives of one's own development, there has not emerged a critical potential, and the existing social and political system is generally accepted. Changes in the opinions on the evaluation of the state's functioning indicate a growing consent to economic liberalism. At the same time, traditional moral values are accepted.

The observed changes of opinions and attitudes result, in the author's opinion, from the overlapping of various processes of different genealogy. On the one hand, we have the influence of the communist system, exerted through the traditions of older generations and the influence of the developing capitalism and young democracy, while on the other there is the impact of Catholicism and the Catholic Church as an institution. Young generations of the Poles choose their own values, attitudes, concepts of life, which are a resultant of the characteristics of these normative systems. Consequences of this peculiar axionormative dualism will be clear only when the studied generations have taken over the ruling and started shaping Poland's social reality.